

Jerzy Koniarek *

ZAŁOŻENIA I PROCEDURY BADAWCZE
ICH REALIZACJA I ZASTOSOWANIE

I. Ogólne cele badań

Badania, z których niniejsze opracowanie jest raportem, zostały zrealizowane przez zespół pracowników Zakładu Metod i Technik Badań Społecznych Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, w ramach problemu resortowego R.III.9. "Metody ilościowe i modele w naukach ekonomicznych i społecznych". Temat badań brzmiał: "Metody weryfikacji danych i oceny narzędzi w badaniach z wykorzystaniem wywiadu kwestionariuszowego w socjologii". Badania koncentrowały się na następujących czterech zagadnieniach:

1) określenie, jaki udział w pojawianiu się błędów ma niewłaściwe, niezgodne z ogólnymi i szczegółowymi dyrektywami postępowanie ankieterów w wywiadzie kwestionariuszowym i wskazanie sposobów działania pozwalających minimalizować lub unikać błędów tego rodzaju;

2) ocena wartości (efektywności) różnych sposobów weryfikacji informacji uzyskiwanych w toku prowadzenia wywiadu kwestionariuszowego oraz ustalenie wzajemnych relacji i powiązań występujących między różnymi sposobami weryfikacji danych;

3) opracowanie i udoskonalenie metod ilościowej oceny stopnia trudności i drażliwości pytań w kwestionariuszu;

4) ustalenie rozmiarów, przyczyn i skutków zjawiska braku informacji w badaniach socjologicznych z zastosowaniem wywiadu kwestionariuszowego.

*mgr, st. asystent w Instytucie Socjologii UŁ.

II. Przygotowanie procesu badawczego

W fazie przygotowania procesu badawczego pracę zespołu wyznaczone były koniecznością udzielenia odpowiedzi na następujące pytania:

- jakie narzędzia badawcze mają być użyte w badaniach,
- jak powinna wyglądać procedura, schemat postępowania badawczego,
- w jaki sposób dobrać i przygotować ankierów do badań,
- jaka będzie zbiorowość badana,
- jakie warunki techniczno-organizacyjne zagwarantują sprawny przebieg procesu badawczego.

Warto zauważyć, że odpowiedzi na powyższe pytania wzajemnie się warunkowały i tak np. określone możliwości techniczne, jakimi dysponowali badacze, wyznaczały w pewnym stopniu rodzaj zbiorowości badanej i procedurę badawczą, a decydując się na użycie określonych narzędzi należało uwzględniać cechy osób, które miały pełnić funkcje ankierów.

A. Narzędzia badawcze

1. Kwestionariusz wywiadu

Przedstawione na wstępie problemy miały być rozstrzygnięte m. in. w oparciu o materiał uzyskany przy użyciu standardowego wywiadu kwestionariuszowego. W kwestionariuszu zamieszczono 51 pytań, które nie były konstruowane specjalnie do badań weryfikacyjnych, lecz zostały wybrane z kwestionariuszy wykorzystanych już do prowadzenia rozmaitych badań socjologicznych, często badań prowadzonych na próbach reprezentatywnych. Aby wnioski z badań nie ograniczały się do użytego, konkretnego kwestionariusza, starano się dobierać do niego pytania dotyczące zagadnień względnie często interesujących socjologów. Z punktu widzenia pracy ankiera kwestionariusz nie reprezentował wysokiego stopnia trudności, m. in. ze względu na małą liczbę pytań, nieskomplikowane reguły przejścia, standardowy sposób zapisu odpowiedzi itp. Dyrektywy dla ankierów zawarte w instrukcji ankierskiej zostały pomyślane tak, aby tworzyły standardową instrukcję stosowaną w badaniach społecz-

nych. Instrukcja zawierała 10 dyrektyw ogólnych oraz 9 dyrektyw szczegółowych do pojedynczych pytań. W pytaniach otwartych zalecano sondowanie w celu uzyskania odpowiedzi kompletnych i szczegółowych. Instrukcja zarówno w swej części ogólnej, jak i szczegółowej nie stawiała przed ankierami zadań o dużym stopniu trudności, o czym świadczyć może m. in. dopuszczenie zapisu relacjonującego w pytaniach otwartych w przypadku trudności z realizacją zalecenia dokonywania zapisu dosłownego.

2. Test badający zasób słów respondenta

Test słownikowy zastosowany w badaniach był adaptacją testu słownikowego M. Chojnowskiego. Badał zasób słów respondenta i ich rozumienie. W teście znajdowały się m. in. terminy używane w pytaniach kwestionariusza.

3. Schemat wywiadu o wywiadzie

Wywiad o wywiadzie był jednym ze sposobów weryfikacji informacji uzyskanych w wyniku zadania pytania kwestionariuszowego. Prowadzony był w stosunku do 14 pytań kwestionariusza. Przygotowano schemat wywiadu o wywiadzie. Schemat ten był listą 9 ogólnych dyspozycji, w oparciu o które ankieter, prowadząc rozmowę z respondentem, powinien dążyć do odtworzenia procesów psychicznych (intelektualnych i emocjonalnych) zachodzących u respondenta udzielającego odpowiedzi na określone pytanie kwestionariusza. Z 9 dyspozycji zawartych w schemacie wywiadu o wywiadzie 7 było identycznych w stosunku do każdego z 14 analizowanych pytań, a 2 różniły się i były zrelatywizowane do treści pytania. Opracowując schemat wywiadu o wywiadzie starano się ujednoczyć zestaw informacji, jakie chcielibyśmy otrzymać w efekcie przeprowadzenia wywiadu o wywiadzie w stosunku do każdego z pytań. Takie ujednoczenie wydawało się pożądane m. in. ze względu na ułatwienie ankieterom opanowania sposobu prowadzenia wywiadu o wywiadzie.

4. Karty pytań do wywiadu pogłębionego

Wywiad pogłębiony był kolejnym sposobem weryfikacji informacji uzyskanych w trakcie wywiadu kwestionariuszowego. Stosowany był do 13 pytań z 14, w stosunku do których przeprowadzono wywiad o wywiadzie. Narzędziem jakim dysponowali ankieterzy przeprowadzają-

cy wywiady pogłębione była tzw. karta pytań dla wywiadu pogłębionego. W karcie takiej, różnej dla każdego z 13 pytań, zawarty był algorytm postępowania dla ankietera obejmujący wskazania, co ankieter powinien wyjaśnić respondentowi, jakie i w jakiej kolejności informacje uzyskać. Pamięciowe opanowanie wszystkich kart pytań w stopniu umożliwiającym sprawną realizację przewidzianych kolejnych działań ankieterskich było, wydaje się, zadaniem trudnym, często opanowywanym w trakcie realizacji kolejnych wywiadów.

5. Dyspozycje do wywiadu rozszerzonego

Wywiad zwany roboczo rozszerzonym przeprowadzono w stosunku do tych pytań spośród 13, o których przeprowadzono wywiad pogłębiony i które były pytaniami o opinie. Z dyspozycji wynikała konieczność ustalenia, czy respondent miał wcześniej kontakt z tematem odnośnego pytania kwestionariusza, czy wyrażał opinie o sprawach, których dotyczyło pytanie, jakie to były opinie i w jakich okolicznościach wyrażone.

B. Schemat postępowania badawczego

W badaniach przyjęto z uwzględnieniem celów badania, przygotowanych narzędzi badawczych i posiadanych środków technicznych następujący schemat postępowania. Pierwszy kontakt z respondentem, a więc uzyskanie zgody na wywiad, wyjaśnienie celu spotkania, nawiązuje ankieter, który będzie przeprowadzał wywiad kwestionariuszowy. Od normalnej sytuacji wywiadu wstępny kontakt z badanym różni się tym, że ankieter musi wyjaśnić i uzasadnić respondentowi obecność jeszcze jednej osoby w trakcie wywiadu (drugiego ankietera, który miał prowadzić wywiady o wywiadzie i wywiady pogłębione) oraz konieczność posługiwania się magnetofonem. Tak więc po uzyskaniu zgody respondenta ankieter przeprowadza wywiad kwestionariuszowy nagrywany na taśmę magnetofonową. Nagrywanie nie zwalnia ankietera z konieczności dokonywania zapisu odpowiedzi zgodnie z wymogami instrukcji ankieterskiej. Wywiadowi kwestionariuszowemu przysłuchuje się drugi ankieter, który przeprowadzać będzie wywiad o wywiadzie i wywiad pogłębiony. Jego obecność w trakcie wywiadu kwestionariuszowego uznano za celową m. in. dlatego, że obserwacja reakcji respondenta na pytania, sposobu formu-

łowania odpowiedzi itp. powinny pomóc w lepszym prowadzeniu wywiadów pogłębionych, ułatwić uzyskiwanie potrzebnych informacji nt. sposobu formułowania odpowiedzi na pytania kwestionariusza. Po zakończeniu wywiadu kwestionariuszowego ankieter prowadzący ten wywiad prosi respondenta o wypełnienie testu słownikowego i udziela potrzebnych wyjaśnień. W tym momencie kończy się rola ankietera prowadzącego wywiad kwestionariuszowy - ankieter ten wychodzi z pomieszczenia, gdzie odbywał się wywiad i zostawia respondenta wypełniającego test z drugim z ankieterów. Ten odbiera od respondenta wypełniony test i przeprowadza wywiad o wywiadzie w stosunku do każdego z 14 pytań wyodrębnionych do analizy. Przed rozpoczęciem wywiadu o wywiadzie ankieter prowadzący ten wywiad odtwarza respondentowi nagrany wcześniej odnośny fragment wywiadu kwestionariuszowego z pytaniem i odpowiedzią udzieloną na pytanie będące przedmiotem wywiadu o wywiadzie. Przebieg wszystkich wywiadów o wywiadzie nagrywany jest na taśmę magnetofonową. Na zakończenie spotkania ankieter umawia się z respondentem na ponowne spotkanie za kilka dni. W trakcie tego drugiego spotkania przeprowadza wywiady pogłębione w odniesieniu do 13 poddawanych analizie weryfikacyjnej pytań. Na koniec każdego wywiadu pogłębionego, który dotyczy pytania o opinie ankieter przeprowadza wywiad rozszeszony.

C. Dobór i przygotowanie ankieterów do badań

W badaniu brały udział dwa zespoły ankieterów. Pierwszy - to ankieterzy przeprowadzający wywiad kwestionariuszowy. Drugi zespół to ci, którzy przeprowadzali wywiady o wywiadzie i wywiady pogłębione.

1. Ankieterzy prowadzący wywiady kwestionariuszowe

Grupa ta liczyła 13 osób - członków sieci ankieterskiej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. Wszyscy oni przeszli cykl przygotowawczy w tej instytucji, przy czym siedem osób brało już wcześniej udział w badaniach kwestionariuszowych prowadzonych przez tę placówkę, natomiast sześć kandydowało do pracy w charakterze ankietera. W trzynastoosobowej ekipie znalazło się 5 mężczyzn i 8 kobiet; 6 osób było studentami socjologii, 4 - absolwentami, pozostałe zaś 3 osoby nigdy nie studiowały na tym kierunku.

Przygotowanie kandydatów do badań zostało ograniczone do standardowego szkolenia w wymiarze trzech godzin. Na początku przypomniano dyrektywy odnoszące się do pracy ankietera, zawarte w "Podręczniku ankietera" pod redakcją Z. Gostkowskiego, stanowiące podstawę przygotowania zarówno na studiach socjologicznych jak i w sieci IFiS PAN. Następnie przedstawiono ogólne cele badań oraz procedurę ich realizacji. Ankieterzy zostali poinformowani, aby prowadzić wywiady i zapis niezależnie od równoległego nagrywania magnetofonowego. Następnie przeanalizowano instrukcję ankieterską i omówiono po kolei wszystkie pytania kwestionariusza, wyjaśniono wątpliwości dotyczące sposobu zadawania pytań i zapisywania odpowiedzi. Ankieterom wyjaśniono zasady wynagradzania za przeprowadzone wywiady.

Oddzielną część szkolenia poświęcono sposobom przeprowadzenia badania respondentów za pomocą testu słownikowego. Osoby, które nie potrafiły obsługiwać magnetofonu zostały odpowiednio poinstruowane.

Nieskomplikowany sposób przygotowania ankieterów do pracy wiązał się z prostotą kwestionariusza i instrukcji. Ankieterom nie przedstawiono listy poszukiwanych informacji ani celu zadawania poszczególnych pytań.

2. Ankieterzy prowadzący wywiady o wywiadzie i pogłębione

Dobór tego zespołu ankieterów był przedmiotem szczególnej troski organizatorów badań. Od pracy tych ludzi zależała w dużej mierze realizacja celów badania. Od nich zależało, czy przygotowane na użytek tych właśnie badań narzędzia będą możliwe do zastosowania z zadowalającym rezultatem. Zdecydowano się na rekrutację tej grupy ankieterów wśród studentów i absolwentów socjologii, o których organizatorzy badań przypuszczali, że podołają trudnym i nietypowym dla ankietera zadaniom.

W badaniach grupa ankieterów prowadzących wywiady pogłębione i o wywiadzie (wywiady weryfikacyjne) liczyła 19 osób. Wśród nich było 6 osób, które brały już udział w badaniach prowadzonych w 1973 r. we Włocławku, gdzie występowały w podobnej roli jak ta, którą miały pełnić w naszych badaniach. 11 osób to mężczyźni, 8 - kobiety.

Przygotowanie do badań obejmowało kilka faz. W trakcie pier-

wszego szkolenia zapoznawano ankierów z koncepcją badań, założeniami teoretycznymi leżącymi u podstaw powstawania narzędzi, z których mieli korzystać ankierzy. Przedstawiono im też schemat postępowania badawczego ze szczególnym zwróceniem uwagi na ich rolę w tym schemacie i omówieniem kolejnych czynności, które mieli podejmować. Następnie wręczono ankierom wszystkie narzędzia badawcze. Omówiono każde z nich i funkcje, jakie im przypisują badacze. Po kilku dniach, w czasie których ankierzy mieli obowiązek zapoznać się dokładnie z wszystkimi dokumentami stanowiącymi podstawę ich działań ankierskich, miało miejsce drugie spotkanie, w trakcie którego badacze zaprezentowali swoje oczekiwania dotyczące sposobów korzystania z przygotowanych narzędzi. Ankierzy zgłaszali swoje wątpliwości, pytania, uwagi. Następnym etapem przygotowań były wywiady próbne przeprowadzone przez osoby, które nie miały kontaktu z tego rodzaju badaniami. Wywiady te były nagrywane i omawiane następnie w 3-4-osobowych grupach pod nadzorem jednej z osób przygotowujących badania.

Trzeba stwierdzić, że w trakcie szkolenia i już po jego ukończeniu kilka osób kandydujących do pełnienia funkcji ankiera zrezygnowało z udziału w badaniach, a kilka w trakcie wywiadów próbnych w takim stopniu odbiegało od oczekiwanych przez badaczy standardów, że podziękowano im za dalszą współpracę. Na początku szkolenia poinformowano zresztą kandydatów na ankierów, że proces szkolenia będzie zarazem procesem eliminacji osób, które z różnych powodów nie będą mogły podołać trudnym zadaniom, jakie wynikają dla nich z programu badań.

D. Zbiorowość badana

Badanie miało zostać przeprowadzone z dwiema kontrastowymi pod względem poziomu wykształcenia grupami respondentów. Zdecydowano, że jedną z tych grup stanowić będą młodzi robotnicy o wykształceniu podstawowym lub zasadniczym zawodowym, a drugą asystenci Politechniki Łódzkiej i Uniwersytetu Łódzkiego. Dobranie dwóch tak bardzo różniących się grup respondentów miało na celu stwierdzenie, czy standardowe techniki kwestionariuszowe można stosować w odniesieniu do ludzi o różnym poziomie intelektualnym, wykształceniu, zawodzie, doświadczeniach życiowych itp. Chodziło także o

stwierdzenie różnic (lub ich braku) w możliwościach stosowania różnych technik weryfikacyjnych w obu tych zbiorowościach.

Zasadniczą zbiorowością badaną byli robotnicy budownictwa zamieszkałi w hotelach robotniczych na terenie Łodzi. Wylosowano wśród nich 150-osobową próbę. Asystenci natomiast stanowili grupę kontrolną, wśród której miano przeprowadzić 50 wywiadów. Również asystenci byli mieszkańcami hoteli asystenckich.

To, że zbiorowość badana rekrutowała się z mieszkańców hoteli (robotniczych lub asystenckich) wynikało stąd, że założony sposób przeprowadzania badań, tj. działanie dwójek ankierskich w których każda osoba miała inny czas pracy z respondentem, konieczność posługiwania się magnetofonem, długi czas trwania całej procedury badawczej itp. czynniki wykluczyły możliwość korzystania z prób adresowych i prowadzenia badań w "normalnych" mieszkaniach rozrzuconych w mieście.

E. Przygotowania techniczno-organizacyjne

Zgodnie z założeniami badaczy cały przebieg wywiadu kwestionariuszowego, a następnie wywiadów o wywiadzie i pogłębionych miał być zapisywany na taśmie magnetofonowej. Z założonej procedury badań wynikała konieczność odtwarzania respondentom pytań i ich odpowiedzi na nie, jakich udzielili w wywiadzie kwestionariuszowym. Aby uniknąć ciągłego manipulowania magnetofonem, przekładania i przewijania taśmy, zdecydowano, że wywiad kwestionariuszowy nagrany na jednej ze stron kasety będzie odtwarzany na tym magnetofonie, na którym był nagrywany, a ankieter prowadzący wywiady o wywiadzie będzie dysponował drugim magnetofonem, na którym będzie nagrywał prowadzoną przez siebie rozmowę. Tak więc dwójka ankieterów idąc do respondenta zabierała dwa magnetofony. Taki sposób postępowania wymagał zgromadzenia odpowiedniej liczby magnetofonów, aby prowadząc jednocześnie wiele wywiadów uczynić czas prowadzenia badań możliwie krótkim. Przygotowano 27 magnetofonów kasetowych produkcji krajowej, odpowiednią liczbę mikrofonów i kilkaset kaset magnetofonowych. Aby usprawnić przebieg badań i zarazem ułatwić identyfikację tego, co znajduje się na poszczególnej taśmie, przyjęto, że na oddzielnych taśmach znajdują się wywiad kwestionariuszowy, wywiad o wywiadzie i wywiady pogłębione.

Do przechowywania materiałów uzyskanych z badań przygotowano sztywne tekturowe teczki.

Ponieważ czas pracy ankietera prowadzącego wywiad kwestionariuszowy był krótszy niż rozpoczynającego razem z nim pracę ankietera prowadzącego wywiady pogłębione, przed badaniami opracowano plan pracy dla poszczególnych ankieterów na poszczególne dni. Chodziło o uniknięcie sytuacji, że ankieterzy prowadzący wywiady kwestionariuszowe czekają na ankietera prowadzącego wywiady o wywiadzie lub odwrotnie.

III. Realizacja badań

Do przeprowadzania badań przystąpiono w grudniu 1976 r. W trakcie badań wystąpiło szereg trudności, które wpłynęły przede wszystkim na przedłużenie okresu ich realizacji. Zasadniczym problemem okazała się niedostępność respondentów-robotników na terenie hoteli robotniczych, gdzie według pierwotnych ustaleń zamierzano przeprowadzić całe badania na 150-osobowej próbie. Zdezaktualizowane listy mieszkańców hoteli, trudności z odnalezieniem wylosowanych jednostek spowodowały, iż ścisłe przestrzeganie reguł doboru losowego okazało się niemożliwe. W związku z tym dobór respondentów w naszych badaniach był w znacznej części przypadkowy co, jak się wydaje, nie ma większego wpływu na charakter płynących z nich wniosków. Konsekwencją wyżej wymienionych kłopotów było zrealizowanie w pierwszej fazie badań, tj. w grudniu 1976 r. tylko ok. 100 wywiadów. Opóźnienie w uruchomieniu środków finansowych w roku następnym spowodowało, iż przeprowadzenie pozostałych wywiadów z 50 robotnikami oraz asystentami było możliwe w maju i czerwcu 1977 r. Czteromiesięczna przerwa między dwoma etapami badań wymagała przeprowadzenia dodatkowego szkolenia obu zespołów ankieterów, które odbyło się bezpośrednio przed drugim etapem w formie przypomnienia instrukcji, kwestionariusza, dyrektyw i schematów wszystkich prowadzonych wywiadów. Negatywnym skutkiem przerwania procesu zbierania danych było to, że ekipa ankieterów prowadzących wywiady kwestionariuszowe zmniejszyła się o 5 osób, a wywiady o wywiadzie prowadziło o 7 osób mniej niż w pierwszej fazie zbierania materiałów.

Jak wspomniano wcześniej, badania odbywały się na terenie hoteli robotniczych i asystenckich. Organizatorzy badań dysponowali lokalami, w których zgromadzone zostały na czas badań magnetofony, kasety i inne potrzebne materiały. Tam także były obecne 2-3 osoby czuwające nad kompletowaniem dwójek ankieterskich, przydzielające ankieterym prowadzących wywiady kwestionariuszowe do osób prowadzących wywiady o wywiadzie i wreszcie odbierające od ankieterym materiały, które odpowiednio oznaczone składane były do teczek.

Ankieter odnajdywał respondenta w jego pokoju i prosił o zgodę na wywiad przedstawiając ogólny temat rozmowy. Rozmowy odbywały się w wyznaczonych do tego celu pomieszczeniach lub w pokojach respondentów, jeśli nie było w nich osób trzecich. Odmowy udzielenia wywiadu występowały w początkowej fazie dość rzadko. Zjawisko to nasiliło się po kilku dniach trwania badań na skutek rozchodzących się wśród mieszkańców hoteli informacji o męczącej, długo trwającej procedurze badań, których cel zapewne dla większości respondentów nie był zrozumiały. Można sądzić, że po pewnym czasie trwania badań część potencjalnych respondentów unikała rozmowy "znikając" w odpowiednim czasie ze swoich pokoi bądź podając nieprawdziwe dane osobowe. Wywiady z asystentami odbywały się na ogół w ich własnych pokojach, co często wiązało się z obecnością w trakcie wywiadu innych jeszcze osób, najczęściej współmałżonków respondentów.

W trakcie badań była realizowana przyjęta w okresie przygotowania badań procedura badawcza. Czas trwania jednego wywiadu kwestionariuszowego zamykał się w granicach od ok. 25 do ok. 40 minut. Ankieterzy prowadzący te wywiady przeprowadzali od jednego do czterech wywiadów dziennie. Ze względu na to, że w drugim etapie realizacji badań uczestniczyło tylko 8 ankieterym, liczba wywiadów przeprowadzonych przez jedną osobę waha się od 9 do 23. Ankieterzy przeprowadzający wywiady o wywiadzie z jednym respondentem robili to w czasie od ok. 40 minut do 2 godzin. W ciągu jednego dnia (a raczej wieczoru, bo o tej porze prowadzono badania) ankieterzy ci przeprowadzali 1-2 wywiady o wywiadzie. Również i w tej grupie liczba przeprowadzonych przez poszczególne osoby wywiadów jest bardzo zróżnicowana i waha się od 3 do 27 wywiadów. Należy przypomnieć, że ankieter prowadzący wywiady o wywiadzie miał obowiązek ponownego spotkania się z respondentem po okresie

3 dni i przeprowadzenia z nim wywiadów pogłębionych. Motywacja u ankieterów do spełnienia tego warunku gwarantującego kompletność materiałów potrzebnych do rozwiązywania niektórych z głównych problemów badawczych była duża, gdyż zrobienie wywiadów o wywiadzie i wywiadów pogłębionych gwarantowało otrzymanie pełnego wynagrodzenia. Trzeba stwierdzić, że motywacje do ponownych spotkań u respondentów, którzy przez ok. 2, a często więcej godzin odpowiadali na pytania, w trakcie pierwszego spotkania były znacznie mniejsze. Dlatego trzeba było dostosowywać terminy ponownych spotkań do warunków jakie dyktowali respondenci, a i tak częste były próby unikania z ich strony ponownego spotkania z ankieterem.

Po zrobieniu pierwszych wywiadów i uzyskaniu materiałów z przebiegu całego cyklu badawczego przez każdego ankietera przesłuchano ten materiał i w trakcie pracy przekazano uwagi ankieterom. Po 2-3 wywiadach zrezygnowano z dalszej współpracy z 3 ankieterami przeprowadzającymi wywiady weryfikacyjne (tj. o wywiadzie i pogłębione).

Bieżąca kontrola jakości przeprowadzonych wywiadów okazała się niemożliwa, zważywszy, że w ciągu dnia badacze otrzymywali kilka lub kilkanaście kompletów nagrań, z których każdy obejmował 2-3 godziny nagrania.

W rezultacie do opracowania zakwalifikowano 151 wywiadów z robotnikami oraz 52 wywiady z asystentami. Przekroczenie planowanej ilości wywiadów z asystentami spowodowane zostało przekazaniem do opracowania wywiadów zrealizowanych ponad normę, w przewidywaniu konieczności odrzucenia pewnej części materiału niekompletnego lub nieczytelnego.

Po tej zasadniczej operacji zbierania danych wystąpiono do kierownictwa zakładów, w których byli zatrudnieni respondenci z prośbą o udostępnienie pewnych danych osobowych, a zwłaszcza danych dotyczących zarobków badanych przez nas osób, zawartych w dokumentach. Dane takie udało się uzyskać w stosunku do 140 badanych. Informacje zaczerpnięte z dokumentów zakładu pracy dotyczyły tych samych spraw, o które respondenci byli pytani w wywiadzie kwestionariuszowym.

IV. Przygotowanie materiałów do opracowania

Kodowanie

Zasadniczym etapem przygotowania opracowania było przepisanie nagranych wywiadów kwestionariuszowych i weryfikacyjnych. Wywiady były przepisywane dosłownie, z wyodrębnieniem wypowiedzi ankietatorów i respondentów. Analiza tak przygotowanych wywiadów stanowiła podstawę do skonstruowania instrukcji kodowej oraz kart kodowych.

Instrukcja kodowa w części odnoszącej się do przebiegu wywiadu kwestionariuszowego została zbudowana tak, aby jak najpełniej odtworzyć przebieg procesu interrogacji z uwzględnieniem ewentualnych zakłóceń w odpowiedziach respondentów oraz towarzyszących temu błędów ankieterskich. Instrukcja kodowa zawierająca wstępne szczegółowe typologie zachowań respondenta i ankietera miała za zadanie uchwycić większość istotnych cech i aspektów złożonego procesu interakcji w wywiadzie.

W trakcie kodowania tej części materiału, tj. odnoszącej się do przebiegu wywiadu kwestionariuszowego, opierając się na zapisie ankietera dokonany w kwestionariuszu i rejestracji magnetofonowej wyróżnione zostały dwa poziomy klasyfikacji odpowiedzi na to samo pytanie kwestionariusza. Pierwszy z tych poziomów został nazwany "zapisem ankietera". Koder, podobnie jak to ma miejsce w standardowych badaniach socjologicznych, klasyfikował odpowiedzi na pytanie kwestionariusza, korzystając wyłącznie z zapisu dokonanego przez ankietera w tekście kwestionariusza. Drugi z poziomów nazwany został "zapisem kodera". W tym przypadku koder dokonywał zaklasyfikowania odpowiedzi na to samo pytanie w oparciu o informacje utrwalone na taśmie magnetofonowej.

Poziom nagrania pozwalał na kodowanie: a) błędów ankieterskich naruszających wytyczony dyrektywami badacza proces komunikowania się między ankieterelem a respondentem, b) kolejnych reakcji respondenta w procesie dochodzenia do ostatecznej odpowiedzi na pytanie kwestionariusza, c) rodzaju, wartości ostatecznie kwalifikowanej odpowiedzi respondenta. Porównanie "zapisu ankietera" i "zapisu kodera" pozwoliło na analizę błędów popełnianych przez ankietera przy zapisie odpowiedzi respondenta w kwestionariuszu.

Instrukcja kodowa w części dotyczącej wywiadu o wywiadzie zbu-

dowana była tak, że zobowiązywała koderów, by w odniesieniu do każdego z 9 analizowanych procesów psychicznych, jakie wg założeń badaczy mają miejsce, gdy respondent odpowiada na pytanie, stwierdził czy proces ten przebiegał tak jak oczekiwał badacz (bez zakłóceń), czy też przebiegał niezgodnie z oczekiwaniami (wystąpiło zakłócenie). Ponadto koder oceniał pracę ankietera prowadzącego wywiad o wywiadzie. Podobnie dwutorowo, tzn. oceniając pracę ankietera i rezultat przez ankietera osiągnięty, tj. informacje udzielane przez respondenta, przebiegało kodowanie wywiadu pogłębianego.

Na karty kodowe przeniesiono również informacje uzyskane z dokumentów z zakładu pracy badanych.

W procesie kodowania brało udział 5 osób - organizatorów badań. Każdy komplet materiałów był kodowany niezależnie przez dwóch koderów, po czym następowało uzgodnienie występujących między nimi rozbieżności. W przypadkach szczególnie trudnych i budzących wątpliwości odwoływano się do zdania pozostałych członków zespołu. Skład "dwójek koderskich" ulegał zmianom w trakcie postępów w kodowaniu materiału. Taki system miał na celu uniknięcie arbitralności w klasyfikowaniu informacji oraz wyeliminowanie pewnych stałych tendencji występujących w sposobie klasyfikowania informacji u poszczególnych koderów.

Informacje zakodowane na kartach zostały następnie przekazane do dalszego opracowania z wykorzystaniem elektronicznego systemu przetwarzania danych.

Jerzy Koniarek

RESEARCH ASSUMPTIONS AND PROCEDURES THEIR REALIZATION AND APPLICATION

This introductory article starts with presentation of the main problems encompassed by the researches followed by discussion of the employed research tools such as: questionnaire of the interview, dictionary test, scheme of the interview about the interview, and dispositions to expanded interviews as well as the accepted scheme of the research procedure. In line with this scheme, each respondent was given a questionnaire interview and next with reference to several of the questions contained in it, the so-called interviews about the interview were conducted. Contact with the respondent was renewed a few days later, and this time it was the so-called expanded interview with regard to the questions which were used earlier in interviews about the inter-

view. The whole material obtained through this procedure was recorded on the magnetic tape. Complete materials were collected from 203 persons including 151 workers and 52 assistants employed in academic institutions.

The article ends with information on the way of preparing the collected materials for their processing and encoding.